

Odgojne vrijednosti i putokazi J. A. Komenskog za treće tisućljeće

Ante VUKASOVIĆ*

Sažetak

Znanstveno-tehnološki napredak nije jamstvo i boljega svijeta. Dvadeseto stoljeće doba je velikih znanstvenih pobjeda, ali i dubokih poraza u ostvarenju čovječnosti. Sciјentistička jednostranost, utilitarističko i hedonističko shvaćanje života, sa svim tragičnim posljedicama moralno nezdrava društva, postavlja pitanje čovječnosti kao temeljno i najvažnije pitanje života.

Suvremenom čovječanstvu potreban je povratak etičnosti, općeljudskim vrijednostima i odgoju kao čimbeniku izgrađivanja osobnosti i unapređivanja budućnosti. Naš narod se u procesu nacionalnoga oslobođanja plebiscitarno izjasnio za duhovnu obnovu, moralnu i odgojnu preobrazbu. Bogatstvo poticaja za to autor otkriva u veličanstvenom projektu: »Sveopća rasprava o poboljšanju ljudskih stvari« J. A. Komenskog (1592.–1670.), usmjerenog prema budućnosti.

Izdvojeni su: teleološki pristup, aksiološki pristup, jedinstvo spoznajne i vrijednosne sastavnice života, cjelovito odgajanje u funkciji očovječenja i njegovo ugrađivanje u općeljudsko unapređivanje budućnosti — kao trajne vrijednosti i nezaobilazni putokazi sveopćeg »poboljšanja ljudskih stvari« u XXI. stoljeću i trećem tisućljeću.

Ključne riječi: odgoj, vrijednosti, etičnost, osobnost, unapređivanje budućnosti, duhovna obnova, moralna i odgojna preobrazba.

Razdoblje intenzivnoga znanstvenog, tehničkog i tehnološkog napretka silno je obogatilo ljudsku spoznaju, nevjerojatno proširilo čovjekovu moć i mogućnosti, ali nije razriješilo njegove probleme. Unatoč neprijepornim postignućima novovjeke znanosti, krize zahvaćaju sve pore društvenog života. Postale su obilježje vremena u komu živimo. Nisu uvjetovane nedostatkom znanstvenih spoznaja, tehničko-tehnoloških rješenja i mogućnosti, nego ponajprije zanemarivanjem moralnih kriterija i obezvrjeđivanjem općeljudskih vrijednosti. Minulo stoljeće je osiguralo mnoge znanstvene pobjede i donijelo nebrojene spoznaje, ali i nezapamćena zlodjela. Završna bilanca obilježava ga stoljećem velikog napretka, ali i najvećih sukoba, mržnje i zločina. Živjeli smo u doba »u komu su oblici životne prakse bili

* Prof. dr. sc. Ante Vukasović, profesor u miru Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

ostvarivani ne mimo ideje humaniteta, nego — na užas sviju — protiv ideje humaniteta.«¹

Narušena je ravnoteža između znanstvenog spoznavanja i moralnog djelovanja. Jednostranim isticanjem i prenaplašavanjem znanosti, tehnologije, materijalnih dobara, stvara se iluzija napretka i boljega svijeta, a u njemu nije manje — nego sve više zla! Ljudska zajednica se našla pred opasnošću samouništenja. Zabrinutost je velika, upozorenja brojna. Analitičari društvenih kretanja primjećuju da je, usprkos materijalnom napretku i proširenoj slobodi, svijet dvadesetoga stoljeća mentalno i moralno bolesniji nego što je bio u devetnaestome. »Čovječanstvo strahuje, jer osjeća posvuda nedostatak čovječnosti, nedostatak humaniteta.«²

Etički »emancipirana« znanost čini čovjeka moćnim, ali ga ne očovječuje, ne uljuduje. Ona postaje instrument djelovanja, a ono može biti dobro, ali i loše, katastrofalno loše! A kako kategorije dobra i zla nisu primarno znanstvene nego etičke naravi, moralno »rasterećena« znanost i znanstvenici postaju instrumenti djelovanja u službi financijske i političke moći. Tako su pokušaji »oslobađanja« znanosti od etičnosti i njezino tretiranje kao »čiste«, »neutralne« znanosti rezultirali brojnim katastrofama, ekološkom krizom, ljudskim otuđenjem, općom nesigurnošću, uništavanjem ljudi, naroda, dobara. Izvanredna ekspanzija proizvodnje potkraj XX. stoljeća, bez poštivanja načela pravde, mogla bi dovesti do stvaranja okrutnog društva. »Pred nama se otvara jedan novi svijet, sa svim opasnostima putovanja u nepoznato.«³

Sreli smo se s pitanjem čovjekove čovječnosti, ljudske ljudskosti, humanizmom »tvorca« humaniteta. Moralno obezvrijeđeni svijet pretvara se u pozornicu neprave, »prava« jačega, nametanja stavova, ograničenja suvereniteta, u pozornicu ucjena, nasilja, terora, nemoralna i masovnih zlodjela. Na početku trećega milenija ljudi se pitaju »gdje danas stoji i kamo plovi brod njihovih nada«.

Mnogobrojna otvorena pitanja, neriješeni problemi, društvene i moralne krize upućuju nas na dobri duh i nasljedstvo velikoga mislioca, znanstvenika, pedagoga, teologa, humanista, uzoritu osobnost, propovjednika mira među narodima, genijalnog vizionara budućnosti — Jana Amosa Komenskog (1592.–1670.). On je već u 17. stoljeću, u svom monumentalnom projektu »Sveopća rasprava o poboljšanju ljudskih stvari«, naznačio rješenja koja su usmjeravala sljedbenike i još uvijek nadahnjuju brojne filozofe, znanstvenike, pedagoge, teologe, sociologe, političare; trasiraju im putove i postavljaju putokaze za rješavanje problema ili »poboljšanje ljudskih stvari« u trećem tisućljeću.

- 1 V. Filipović, Prilog ideji humaniteta, u: *Humanizam i socijalizam*, knj. I., Zagreb, Naprijed, 1963., 176.
- 2 V. Filipović, Ideja humaniteta i humanistička gimnazija, *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607.–1957.*, Zagreb 1957., 92.
- 3 J. J. Servan-Schreiber, *Američki izazov*, Zagreb, Epoha, 1968., 90.

1. Riznica nadahnuća za treće tisućljeće

J. A. Komenský je sudionik velikih znanstvenih postignuća, ali i čestih i dugotrajnih ratnih sukoba, pustošenja, zločina, ljudskih tragedija i užasa Tridesetogodišnjega rata (1618.–1648.) Osjetio je i proživio gorčinu prognanika i beskućnika. On osobno, njegova obitelj, njegova vjerska i narodna češka zajednica žrtve su sukoba i ratnih razaranja. Unatoč tome Komenskog ne mori ni mržnja ni osveta.⁴ Naprotiv, on traži izlaz iz kaosa, iz tog sveopćeg zla, mržnje, neznanja, zabluda, međusobnih uništavanja. Humanističke težnje za uklanjanjem neljudskih pojava, masovnoga nasilja, ubijanja i pustošenja prerasle su u opće nastojanje, težnju za društvenim promjenama, preobrazbom postojećeg svijeta i za stvaranje pravednog društva, bez poroka, nepravdi, sukoba i zlodjela.

Pod utjecajem humanizma i renesanse europske antičke tradicije, kršćanske ljubavi prema Bogu i čovjeku i znanstvenih postignuća »zlatnoga vijeka znanosti« — kako je nazivao 17. stoljeće — J. A. Komenský izgrađuje viziju, ideal očovječena čovjeka i uljudene ljudske zajednice, zajednice mira i razumijevanja među ljudima. Utjecaji su brojni i različiti, a zaključak je jedan i jedinstven — popravljaj nje, poboljšanje svega što je ljudsko. Svijet se mora graditi na općeljudskim vrijednostima — ljubavi, dobroti, čovjekoljublju, slobodi, pravdi, miru, sveopćem razumijevanju, ljudskoj i vjerskoj toleranciji, jednakom i sveobuhvatnom odgoju za sve ljude. Time je on ponajprije društveni reformator, demokrat, humanist.⁵

Sukladno općim nastojanjima europske filozofije i znanosti u prvim desetljećima 17. stoljeća za pronalaženjem načela, čimbenika, formule, univerzalne metode rješavanja kompleksnih problema, i J. A. Komenský slijedi ta nastojanja. Tražeći općevažeću metodu, nastojao je pronaći zakonitosti razvitka, izgrađivanja i djelovanja čovjeka u svoj složenosti i raznovrsnosti njegovih životnih odnosa. Na temelju svojih filozofsko–etičkih i religijskih shvaćanja o čovjeku kao središtu svijeta i o smislu ljudskoga života, dolazi do spoznaje da je ključ za rješavanje svih ljudskih problema u procesu učinkovita izgrađivanja, uzdizanja, oplemenjivanja, uljudivanja čovjeka. Tako odgoj postaje glavni čimbenik, put i sredstvo kojim se mogu ukloniti slabosti u životu pojedinih ljudi i ljudske zajednice. Budući da je u funkciji preobrazbe čovječanstva, odgoj je i najvažniji predmet njegova proučavanja, kojemu posvećuje čitav život, a veliki mislilac, filozof, teolog, znanstvenik, političar i društveni reformator preobražava se u prvog i najznačajnijeg klasika znanosti o odgoju.

Njegova sveobuhvatna znanost i univerzalna metoda, koju je nazvao »pansofija«, istodobno označava sveopću mudrost, filozofiju, enciklopediju znanja, ukupnost ljudske spoznaje, pogled na čovjeka i njegov svijet, živi odraz i jedinstveno poimanje svijeta i života, sintezu znanstvenih postignuća, ali i jedinstveni metodološki pristup, pedagošku koncepciju. Trebala je biti potpuna, da izvan nje ništa ne

4 F. Kožík, *The Sorrowful and Heroic Life of John Amos Comenius*, Prague, State Educational Publishing House, 1958.

5 M. Cipro, J. A. Komenský, *Prameny výchovy*, sv. I., Praha, 1991.

ostane. Morala je u prikladnom obliku obuhvatiti sve što je bilo, što postoji i što će biti. Proizašla je iz odnosa čovjeka prema cjelovitosti svijeta, a sastoji se u jedinstvu prirodnoga razvitka i sustava svrha, sadržaja i metode sustavnog i temeljitog obučavanja i odgajanja svih u svemu. Ugradio ju je u sva svoja djela.

»Pansofija« je osnova već spomenutoga veličanstvenog projekta i životnog djela J. A. Komenskog pod naslovom: »Sveopća rasprava o poboljšanju ljudskih stvari — De rerum humanarum emendatione consultatio catholica«. Projekt je imao sedam dijelova: opće buđenje za društvenu preobrazbu, opće osvješćivanje svih u svemu, opća mudrost ili svestrana priprema. Središnji dio je opće odgajanje svih u svemu od začeca do smrti. Slijede: opće sporazumijevanje, opća preobrazba s konkretnim prijedlozima organizacije društvenoga života i opće savjetovanje radi ostvarenja mira, boljega života, trajne suradnje i razumijevanja među ljudima i narodima.⁶ Neosporno je da su to i danas ideje vodilje ili temeljne vrijednosti prema kojima moraju biti usmjerena nastojanja europskoga i svjetskoga zajedništva.

Riječju, duh velikog mislioca, pedagoga, društvenoga i školskog reformatora još uvijek živi i potiče na razmišljanje. Preživio je svoje doba i buduća stoljeća, još usmjerava pravce razvitka i inspirira izradu programa za treći milenij. Upozorit ćemo na neka aktualna pitanja, općeljudske i odgojne vrijednosti kao na putokaze za poboljšanje budućega svijeta i života.

2. Svrha kao sveopće polazište — teleološki problem

Sve što postoji i što se zbiva ima svoj smisao. Sve pojave, događaji, htijenja i djelovanja upućeni su na neki konačni cilj, na ostvarenje određenoga smisla življenja i svakoga postojanja. Čovjek je djelatno, stvaralačko biće. Pokreću ga potrebe, želje, zamisli, ideje vodilje. Da bi radio, djelovao, stvarao, preobražavao svijet — mora u tomu nalaziti određeni smisao, imati viziju ostvarenja, vidjeti neku svrhu, neku vrijednost. Bez tih idejnih vizija, obećavajućih postignuća, privlačnih vrijednosnih meta, ljudi ne bi mogli raditi, stvarati, ljudski djelovati. Ideje, svrhe, ideali daju im životnu snagu, pokreću ih, potiču na djelovanje, vode, usmjeravaju, pokazuju im smisao života, čine ih stvaralačkim ljudskim bićima. Bez njih bi život bio prazan, monoton, besmislen. Ponajprije, dakle, moramo znati što *hoćemo* da bismo mogli odrediti najprimjereniji način *kako ćemo*.

J. A. Komenský je kristalno jasno spoznao da je primarno i temeljno pitanje pitanje smisla života, da je *svrha* polazište u svemu. Time je *teleološki problem* postavio na prvo mjesto svih svojih filozofskih, pedagoških i društvenih razmatranja. Budući da čovjeku pripada središnje mjesto u svijetu, glavna svrha mora biti izgrađivanje čovjeka u svoj cjelovitosti njegova bića i sveopći duhovni preporod čovječanstva. Sukladno tako postavljenoj svrsi zastupao je pravo svih na široko zasnovano obrazovanje i odgajanje, na osobnu, političku i religijsku slobodu, trasi-

6 A. Vukasović, *La visione pansofica di J. A. Comenio, L'eredità di Comenio*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1994, 35–41.

rao je putove duhovne obnove društvene i moralne preobrazbe. I premda *pedagojska teleologija* kao znanstvena disciplina u njegovo doba još ne postoji, Komenský joj je postavio čvrste temelje i naznačio izrazito etičko–humanističku usmjerbu.

Isticanje teleološkog problema kao bitnog i primarnog, njegovo etičko utemeljenje i humanističko usmjerenje i danas su vrlo aktualni i vrijedan su putokaz na početku trećeg tisućljeća. Čovječanstvo je u trci za sredstvima zaboravilo na ciljeve života i njihovu etičku zasnovanost. »U tom i takvom svijetu, svijetu velikih pobjeda čovjeka nad prirodom i dubokih poraza u ostvarivanju slobode i etičnosti, postavlja se pitanje čovječnosti kao temeljno pitanje života... Po ostvarenju ideje čovječnosti prosuđuju se ljudi i narodi, povijesna razdoblja i cijelo čovječanstvo... Naše doba realizma i tehnike, doba naturalizma i utilitarizma traži nužno svoje oslobođenje u novom humanizmu.«⁷ A Sveti Otac Ivan Pavao II. je 1. svibnja 2000. godine kazao: »Čovjek je vredniji po onome što jest, nego po onome što posjeduje.«

Na odgojnom području u novije doba pojavljuju se u nas jednostrana shvaćanja koja posve zapostavljaju svrhovitost odgajanja i etički pristup pedagoškim pojavama. Postoji intencija da se svaki utjecaj na odgajanja smatra odgojnim. Time se nenamjerno, ponajčešće negativno, djelovanje izjednačava s namjernim (intencionalnim) odgojem. To proturječi temeljnom smislu i bitnom određenju pojma odgoja. Odgajati znači pozitivno ljudski djelovati, razvijati, izgrađivati, oplemenjivati. Ako je *odgojna svrha* bitna teleološka odrednica svakoga odgojnog čina, kako se odgojnom može smatrati djelatnost koja ne smjera postizanju te svrhe, koja nje nije osmišljena, prožeta i obogaćena, nego je, štoviše, ignorira i negira? Bio bi to *contradictio in adjecto*! Zagovornici takvih krajnje liberalnih i u biti nihilističkih shvaćanja morali bi još dugo i mnogo učiti od J. A. Komenskog.

Komenský je s pomoću »pansofije« želio ukloniti nesporazume među ljudima i narodima, ukloniti poroke, onemogućiti zablude, uspostaviti opće razumijevanje, slogu i mir. Zar nam ta ideja nije potrebnija danas nego bilo kada ranije? Danas, kada su znanstvena i tehnička postignuća dovela čovjeka na sudbonosno raskrižje s kojega se može poći prema blagostanju, ali i u katastrofu čovječanstva i negaciju kulture i civilizacije, ponovno se osjeća životna potreba za ublažavanjem ideoloških, vjerskih, rasnih, političkih, nacionalnih i drugih sukoba u duhu pansofijske vizije svijeta i života. Njezina misao tolerancije i razumijevanja među ljudima i narodima i danas je u žarištu društvenih zbivanja. Istina, njegova čovjekoljubljem nadahnuti vizija svijeta mira i sveopćeg bratstva još nije postignuta, ali snažno privlači, inspirira i vrijedan je putokaz nastavljanja ljudskoga putovanja u budućnost.

7 V. Filipović, *Suvremeni nazori o svijetu i životu*, Zagreb, Hrvatsko kolo, 1942., god. XXII, 11.

3. *Vrijednosti kao kriteriji — aksiološki problem*

Vrijednosti su trajni i vječni putokazi duha, pokretači čovjekova djelovanja, ideje prema kojima su stvorene sve stečevine ljudske kulture i civilizacije, kriteriji za vrednovanje svega što postoji. U njihovu ostvarivanju sastoji se sav smisao i sadržaj života. One čovjeka oplemenjuju, izgrađuju, usrećuju i obogaćuju. Bez njih bi ljudski život bio prazan, pust, promašen, posve bezvrijedan, bio bi to život u tami vrijednosne noći.⁸ Bezvrijednim se život može teorijski proglasiti, ali se takav ne može živjeti!

J. A. Komenský je duboko spoznao ulogu vrijednosti u čovjekovu životu. Njegova »Sveopća rasprava o poboljšanju ljudskih stvari« prava je riznica općeljudskih vrijednosti, usmjerenih prema univerzalnim humanističkim idealima. Osnova svega je ljubav, čovjekoljublje. Takva usmjerba, uz pomoć sveobuhvatnog odgoja, nastoji postići skladan odnos uljudene osobe sa svijetom u kojemu živi i njegovim stvoriteljem. Time je naznačen opći *aksiološki problem*.

Smisao za vrijednosti je temeljna odrednica *homo moralis*. Život mora imati svoje vrijednosti i ideale. Oni mu daju ljudski smisao, duboko etičko značenje i ljepotu. A čovjek kao razumno i vrijednosno biće ne smije dopustiti da njegovo potomstvo luta bez kompasa i da se opredjeljuje za stavove koji negiraju ljudske stečevine i vrijednosti. Mladima su potrebna određena materijalna dobra za podmirenje životnih potreba, ali im je više svega potrebna duhovna hrana i ljudska usmjerba. Potrebni su im životni uzori, ideali i etičke, intelektualne, estetske, religijske, kulturne vrijednosti — na osobnoj, obiteljskoj, domovinskoj i općeljudskoj razini. Odgoj je vrijednosno angažiran proces jer se odgojna svrha i zadaća postižu uz pomoć obrazovnih sadržaja, ali i odgojnih vrijednosti.

Djeca, mladež, odgajanci — odgajaju se ne samo time što stječu potrebna znanja i razvijaju sposobnosti nego i time što se usavršava njihov smisao za vrijednosti i vrijednosno doživljavanje, što se obogaćuju novim vrijednostima. Odgoj je u biti vrijednosno usmjeravanje, obogaćivanje, oplemenjivanje i izgrađivanje čovjeka. U procesu odgoja čovjek raste u svojoj čovječnosti, biološka jedinka se preobražava u čovjeka kao vrijednosno biće. Riječ je o čovjekovu očovječenju, o uljudivanju ljudskih bića, njihovom obogaćivanju svim onim značajkama i odlikama koje čovjeka čine Čovjekom, ljudskim bićem dostojnim toga imena, Čovjekom što simbolizira ljudsko dostojanstvo i najvišu ovozemaljsku vrijednost. Odgoj je i vrijednost po sebi jer su mu svrhe i ideali vrijednosnog značenja. Vrijednosno obogaćivanje što se postiže njegovanjem vrijednosnog doživljavanja i razvijanjem smisla za vrijednosti, bitna je sastavnica odgoja kao imanentno vrijednosnog fenomena.

Komenský je posve shvatio vrijednosno utemeljenje odgoja i postavio aksiološki problem kao predmet istraživanja pedagogijske aksiologije. Istina, kao i u području pedagogijske teleologije, termin pedagogijska aksiologija u značenju znanstveno–pedagogijske discipline u 17. stoljeću još ne postoji, ali pedagoški ge-

8 P. Vuk–Pavlović, *Ličnost i odgoj*, Zagreb, Tipografija D. D., 1932., 103.

nije, vizionar i na tom polju osjeća i spoznaje bit problema te posve jasno postavlja i znanstveno fundira vrijednosnu usmjerbu kao bitnu sastavnicu svakoga odgajanja.

Ta vrijednosna i duboko etička zasnovanost odgoja i znanosti o odgoju veliko je upozorenje tvorca novovjekog odgojnog sustava svima koji su zbog svoje jednostrane empirističke i pozitivističke usmjerbe posve zanemarili vrijednosnu sastavnicu života, pa pedagogiji negiraju znanstvenu autonomnost i posebnost radi njezine humanističke zasnovanosti i kulturne, etičke i vrijednosne utemeljenosti. Sci-jentistička jednostranost, utilitarističko i hedonističko shvaćanje života suočili su nas s obezvrjeđenjem temeljnih ljudskih vrijednosti, moraliteta, odgoja i znanosti o odgoju. Sve su češće pojave negatorskog odnosa koje se manifestiraju u znaku »anti« — antiodgoj, antiškola, antipedagogija, antivrijednosti.

U takvim okolnostima J. A. Komenský postaje naš suvremenik, a njegova vrijednosna orijentacija odgoja najbolji putokaz za prevladavanje zanemarenosti odgojne funkcije i za trasiranje putova učinkovita odgajanja u trećem tisućljeću.

4. Jedinstvo spoznaje i vrijednosne sastavnice života

Živimo u razdoblju burnih promjena, koje se zbivaju pod utjecajem intenzivnoga razvitka znanosti i tehnike. Zapljusnuti smo novim spoznajama. Sve više jača povjerenje u znanost, znanstvena postignuća, mogućnosti spoznavanja. Općinjenost bogatstvom znanstvene spoznaje rezultira zanemarivanjem vrijednosne sastavnice života. Narušena je ravnoteža između racionalnog spoznavanja svijeta i etičkog vrednovanja ljudskih postupaka. Tako izdvojeni i favorizirani racionalitet može se sukobiti i često se sukobljava s humanitetom. Pred opasnošću smo da se čovjekov *ratio* posve angažira protiv čovječnosti.

A čovjek je po svom bitnom ljudskom određenju ne samo spoznajno nego i vrijednosno biće. Vrijednosno stajalište zauzima prema svemu što ga okružuje. Prema vrijednosnim kriterijima procjenjuje, mjeri i usmjerava svoje postupke i tijekove povijesnog kretanja. Prema njima razlikuje dobro od zla, pozitivno od negativnoga, humano od nehumanoga. Bez osjećaja za vrijednosti, bez vrijednosnih mjerila i doživljaja čovjek bi izgubio sposobnost ljudskog vrednovanja, nestao bi osjećaj ljudskosti, ljudskoga dostojanstva, potamnili bi ljudski ideali, iščezla bi čovječnost — to bitno ljudsko određenje. Bez etičkog vrednovanja nije moguć razvitak i napredak ljudske zajednice. Riječju, vrijednosni kriteriji i sposobnost vrednovanja potrebni su čovjeku isto toliko koliko i sposobnosti i postignuća ljudskoga spoznavanja.⁹

Spoznaja daje čovjeku snagu i moć, a vrijednosti mu osiguravaju životnu, ljudsku opredijeljenost. A, poznato je da snaga i moć mogu graditi, ali i rušiti. Tek ljudske vrijednosne usmjerbe pokazuju putove kojima treba ići i kako treba koristiti snagu i moć da bi se ostvarili ljudski ideali, postigle željene svrhe, podmirile

9 A. Vukasović, *Obitelj — vrelo i nositeljica života*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor »MI«, 1999., 7.

ljudske potrebe, omogućio daljnji razvitak i usavršavanje. Komenský je dobro uočio potrebu jedinstva i ravnoteže između spoznajne i vrijednosne sastavnice života.

Istina, živimo u novom vremenu i posve drugim uvjetima. Prenaglašavanjem samo činjeničkih podataka znanstveni pozitivizam traži vrijednosno neutralne znanosti. Ignorira se teleološki i aksiološki problem, a posljedice su tragične. Znanost se ne može kineskim zidom razdvojiti od vrijednosnog pristupa i vrednovanja. Znanstvenici ne mogu i ne smiju biti vrijednosno neutralni. Napredak čovječanstva u 21. stoljeću mora se očitovati ne samo u bogatstvu znanstvene spoznaje nego i u duhovnoj obnovi i moralnoj preobrazbi. Bez vjere u moralnu dobrotu, bez poštovanja ljudskoga dostojanstva i čovječnosti — nema i ne može biti humanih postignuća. Ako temeljne vrijednosti, svrhe i životni putokazi nisu istina, dobrotu, ljubav, pravda, razumijevanje i suosjećanje s drugim ljudima i narodima, nego osobna korist, materijalno bogatstvo, uspjeh, novac, vlast i moć — razvidno je da se na tim i takvim »vrijednostima« ne mogu razriješiti društvene krize, izbjeći sukobi i djelovanja nedostojna čovjeka.

Komenský je već u 17. stoljeću osjetio opasnosti jednostranih pristupa i sukoba. Razrješavao ih je pansofijskom mudrošću, cjelovitim i jedinstvenim poimanjem svijeta i života, spoznavanja i etičkog vrednovanja, sintezom sveukupnih znanstvenih, ali i filozofskih, religijskih i etičkih postignuća. Osjetivši tendencije znanstvenog razdvajanja, zatvaranja u uža područja iz kojih se ne vidi cjelina, uočivši rascjepkanost i sukobe — želio je sveobuhvatnom mudrošću ukloniti nesporazume i sukobe među disciplinama, među uže empirijski koncipiranim znanostima i šire duhovno-filozofski, religijski i etički zasnovanim spoznajama i postignućima. Tu su putokazi rješavanja i suvremenih i budućih nesporazuma zbog jednostranih pristupa i ignoriranja etičkih kriterija pri rješavanju složenih životnih problema.

5. Sveobuhvatnost odgoja

Odgojna nastojanja 20. stoljeća obilježile su brojne reforme, ali i teškoće, nesnalaženja, krize odgojne funkcije. Unaprijedeno je programiranje, usavršena nastavna tehnologija, ali su zabrinjavajuće zapostavljene odgojne vrijednosti. Zanimaruje se pedagogijska teleologija i aksiologija, a bez njih odgajanje gubi svoj smisao. Vrlo složeni odgojni proces svodi se na stjecanje znanja, a samo znanje ne može osigurati njegovanje i razvijanje svih pozitivnih ljudskih odlika i sposobnosti. Stoga je sveobuhvatna pansofijska koncepcija odgoja ponovno vrlo aktualna.

Prema poimanju Komenskog čovjek je najodličniji stvor, savršeno, prekrasno biće, harmonija tijela i duha, a odgoj ga izgrađuje i odlikuje u cjelini njegova bića, priprema ga za ovozemaljski i vječni život. Čovjek i postaje čovjekom uz njegovu pomoć. Odgoj je proces očovječenja, pretpostavka i osnova čovječnosti. Stoga mora biti široko zasnovan, potpun i opći. Njime se stječe obrazovanost, krepost i pobožnost. To se ne smije dijeliti ni odvajati. Nesretno je obrazovanje koje ne prelazi

u vrlinu i pobožnost. Jer što je učenost bez morala? Tko napreduje u znanosti, a nazaduje u moralu — više nazaduje, nego što napreduje.¹⁰ Škole moraju obrazovati i ljudski oblikovati, odgajati, a obrazovanje i odgajanje mora biti opće i jedinstveno za sve. Pansofijska pedagoška koncepcija proizlazila je iz potrebe učinkovita odgoja i obrazovanja, a zasnovana je na demokratskom i humanom načelu da se odgajaju svi bez izuzetka, o svemu što je prijeko potrebno za život, i u svemu što razvija i usavršava čovjeka — svi, sve, u svemu (omnes, omnia, omnino).

Posljednjih godina primjećuje se porast didaktičkog intelektualizma i zanemarivanje odgojne funkcije škole. To upućuje na izvorne stavove Komenskog: njegovu kritiku jednostrane intelektualističke orijentacije i zahtjeve da odgoj bude obuhvaatan, da se odgaja »čitava čovjeka«, da »ljudi doista budu ljudi«, a škole »radio-nice čovječnosti« u kojima treba osigurati skladno ostvarivanje mišljenja, govorenja i djelovanja (ratio, oratio, operatio). To će se postići ako se odgojna nastojanja u školama usmjere tako da čine ljude »duhom mudre, radom razborite i srcem pobožne«. Time je jasno istakao odgojnu funkciju škole, a ona se danas, u nas i u svijetu, ignorira i zanemaruje.

Već smo spomenuli da se vrlo složeni odgojni proces svodi na stjecanja znanja. Neki naši pedagozi tvrde da ne postoji razlika između obrazovanja i odgajanja. Njihova teza je: Obrazujem, dakle odgajam. A ako se obrazovanjem automatski postiže i odgajanje, nikakvi posebni odgojni postupci nisu potrebni. Time se odgoj izjednačava s pukim informiranjem, osakaćuje se i obezvrjeđuje. Znanje je, razumije se, prijeko potrebno svakom čovjeku, ali se samo njime ne osiguravaju specifično odgojni učinci i uljudivanje osobnosti. Poznato je da postoje i vrlo obrazovani zlikovci.

Učinkovitim odgajanjem treba izgrađivati zdrave, izobražene, sposobne i čestite ljude, ljude čista uma, spretnih ruku, snažne volje i čiste savjesti, ljude koji će biti nositelji cjelokupnoga gospodarskog, društvenog, kulturnog, demografskog i moralnog napretka. U suglasju s tako postavljenom svrhom, odgojna nastojanja na početku trećeg tisućljeća moraju biti upravljena na izgrađivanje čovjeka u kojemu se skladno povezuju tjelesne sposobnosti i zdravlje; duhovno bogatstvo, intelektualne sposobnosti, istinoljubivost i samostalnost; moralna snaga i dobrota; estetski smisao za skladno i lijepo; kultura rada, učinkovitost i stvaralaštvo. Pansofijska misao je i na tom području nadživjela povijesno razdoblje i društveno-pedagoške uvjete u kojima je nastala i još uvijek zrači i potiče svojom širinom, znanstvenom utemeljenošću i čovječnošću.

6. *Stvaralačko ostvarivanje budućnosti*

Čovjek kao stvaralačko i vrijednosno biće sav smisao svojih nastojanja nalazi u smjernanju prema budućnosti i njezinu unapređivanju. Bit i smisao odgajanja je u

10 J. A. Komenský, *Velika didaktika*, Beograd, Savez pedagoških društava Jugoslavije, 1954., 68.

očuvanju i prenošenju svih kulturnih stečevina i vrijednosti. Odgoj je pokretač i nositelj napretka, on je općečovječansko služenje čovječanstvu i stvaralačko ostvarivanje budućnosti. Komenský je to potpuno shvatio. Na tome je izgradio svoje pedagoško učenje i ostavio ga u nasljeđe budućim naraštajima.

Unatoč vrlo teškom životu, progonima i stradanjima, narodnoj, obiteljskoj i osobnoj tragediji, Komenský je zračio bezgraničnim humanizmom i optimizmom. Vjerovao je u čovjeka, mogućnosti njegova razvitka i usavršavanja, u pobjedu dobra nad zlom, znanja nad neznanjem, ljubavi i humaniteta nad mržnjom, nasiljem i zločinom. Vjerovao je u mogućnosti izgrađivanja potpunih osobnosti koje se odlikuju specifično ljudskim svojstvima — intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim kvalitetama, karakternom snagom i ljudskom dobrotom. One siju sjeme budućnosti. Time je postavio temelje i *pedagogijske futurologije*.

J. A. Komenský je sa svim svojim životnim djelom usmjeren prema budućnosti. Vizionarski je gledao naprijed u nastojanju da se uspostave bolji međuljudski odnosi i poboljša položaj čovjeka u zajednici, da se postignu čovjeka dostojni oblici društvenog uređenja i ostvari sreća za sve ljude. Njegova vjera u čovjeka, pravednije društvene odnose i budućnost ljudske zajednice aktualna je i vrlo inspirativna i danas jer budi nadu i potiče ljude da se angažiraju u nastojanjima postizanja boljega i ljepšega sutra.

Doba u kojem živimo u mnogome podsjeća na prilike u kojima je živio Komenský. Ljudski i međunarodni odnosi su opterećeni nesporazumima, nerazumijevanjem, sukobima, terorom, ratnim razaranjima, zločinima. Ljudska zajednica ponovno traži izlaze iz kriznih žarišta i načine razrješavanja ljudskih problema i ljudski nedopustivih odnosa. Povratak Komenskom i njegovim idealima sveopćeg poboljšanja ljudskih stvari i svega što je ljudsko snažno inspirira novija futurološka istraživanja te sve ljude dobre volje na početku trećeg tisućljeća, koje bi moralo biti bolje i čovječnije.

Razvidno je da suvremeni čovjek mora pažljivo analizirati i s ljudskog motrišta vrednovati sve svoje planove znanstvenog, tehničkog, gospodarskog i društvenog razvitka, jer nije posve jasno kuda ga vode — prema blagostanju koje bi želio ili u katastrofu. Očito je da put ljudskoga napretka nije bez rizika i da treba odgovorno ljudski vrednovati svaki sljedeći korak naprijed da se kretanje ne bi pretvorilo u vratolomno rušenje u provaliju bez dna. Današnji čovjek, ako želi da mu budućnost bude i bolja i ljepša, mora znati da put materijalne koristi, udobnosti i uživanja mora imati i etičke granice.¹¹

Budućnost ovisi o čovječnosti. Odluka je u čovjekovim rukama. »Ona počiva na njegovoj sposobnosti da sebe, svoj život i sreću shvati ozbiljno, na njegovoj voljnosti da se suoči s moralnim problemom, svojim i svoga društva.«¹² Ako čovjek želi preživjeti, potrebno mu je reafirmiranje etičkih vrijednosti, razvijanje i usa-

11 A. Vukasović, *Etika, moral, osobnost*, Zagreb, Školska knjiga i Filozofsko-teološki institut D. I., 1993., 10.

12 E. Fromm, *Čovjek za sebe*, Zagreb, Naprijed, 1991., 229.

vršavanje morala, potrebne su mu duhovna obnova, moralna i odgojna preobrazba. Svojom pansofijskom vizijom svijeta, svojim gotovo neograničenim optimizmom i humanizmom, Komenský inspirira i pokazuje putove rješavanja ljudskih i međuljudskih nesporazuma, a svojim pedagoškim učenjem daje smjernice odgoja za treće tisućljeće.

Zaključna misao

J. A. Komenský i njegovo djelo predstavljaju jedan od najvrednijih prinosa rizični svjetske znanosti i kulture. Najveći je pedagoški mislilac u povijesti, glasnik najnaprednijih misli i težnji epohe humanizma, pokretač odgojnih i školskih reformi te, iz perspektive vremena u kojemu je živio, tvorac veličanstvenoga pedagoškog sustava. Više nego bilo koji drugi pedagog spoznao je društvene potrebe svoga vremena i vremena koje će doći, a svojim pedagoškim učenjem daleko je nadišao epohu u kojoj je živio.

Komenský je veličanstveni duh čovječanstva koji je i danas, 333 godine nakon smrti, vrlo aktualan i poticajan, a bit će to i u trećem mileniju. Njegovo učenje obilježava genijalno naslućivanje potreba i razvojnih intencija budućnosti. Gotovo proročki, već u 17. stoljeću, naznačio je napredne pedagoške težnje nove epohe i široko trasirao cestu razvitka odgoja, školstva i znanosti o odgoju za buduća stoljeća, pa i treće tisućljeće. Njegove vizionarske ideje gotovo četiri stoljeće obasjavaju pedagoške horizonte nesmanjenim sjajem, a i danas su vrlo poticajne, imaju svoje sljedbenike i nastavljače. Utjecao je, utječe i još će dugo utjecati na unapređivanje odgojne djelatnosti i na razvitak pedagoške znanosti u svjetskim relacijama.

Literatura

- Cipro, M., Jan Amos Komenský, *Prameny výchovy*, sv. I, Praha, 1991.
- De rerum humanarum emendatione consultatio catholica a otkaz Jana Amosa Komenského pre tretie tisícročie*, Univerzita Komenského, Bratislava, 2001.
- Filipović, V., *Suvremeni nazori o svijetu i životu*, Zagreb, Hrvatsko kolo, God. XXII., 1942.
- Filipović, V., *Ideja humaniteta i humanistička gimnazija, Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607–1957*, Zagreb, 1957.
- Filipović, V., *Prilog ideji humaniteta*, Humanizam i socijalizam, knj. I, Zagreb, Naprijed, 1963.
- Fromm, E., *Čovjek za sebe*, Zagreb, Naprijed, 1991.
- J. A. Komenský a slovenská kultúra, *Zborník materiálov*, Univerzita Komenského, Bratislava, 1993.
- Jan Amos Komenský 1592–1670*, Matica Slovenská v Martine, Martin, 1991.
- Klika, J., *Život i rad Ivana Amosa Komenskog*, Zagreb, HPKZ, 1892.
- Komenský, J. A., *Opera omnia*, 2, Retuňk proti Antikristu a svodum jeho Haggaeus redivivus, Academia, Praha, 1971.
- Kožík, F., *The Sorrowful and Heroic Life of John Amos Comenius*, Prague, State Educational Publishing House, 1958.

Servan–Schreiber, J. J., *Američki izazov*, Zagreb, Epoha, 1968.

Symposium Comenianum 1982, Comenium Museum, Uherský Brod, 1984.

Symposium Comenianum 1986, Praha, Academia, 1989.

Vukasović, A., *J. A. Komenský — život i djelo dostojni čovjeka*, Zagreb, Napredak, br. 3., 1992.

Vukasović, A., *Etika, moral, osobnost*, Zagreb, Školska knjiga i Filozofsko–teološki institut D. I., 1993.

Vukasović, A., *La visione pansofica di J. A. Comenio, L'eredità di Comenio*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1994.

Vukasović, A., *Obitelj — vrela i nositeljica života*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor »MI«, 1999.

Vuk–Pavlović, P., *Ličnost i odgoj*, Zagreb, Tipografija D. D., 1932.

Výber z potockých spisov a reči Jana Amosa Komenského, Bratislava, Univerzita Komenského, 1992.

J. A. KOMENSKÝ'S EDUCATIONAL VALUES AND GUIDELINES FOR THE THIRD MILLENNIUM

Ante VUKASOVIĆ

Summary

Scientific and technological advancement is no guarantee for a better world. The twentieth century was an era of great scientific achievement but at the same time of crushing defeat with respect to the fulfillment of moralities. Scientific one-sidedness, the utilitarian and hedonistic approaches to life, and the totality of the tragic consequences of a morally unsound society raise the issue of humaneness as the fundamental and most pressing issue in life.

Humanity is in need of a return to ethics, universal human values and child-rearing as a factor in personality development and betterment of our future. The author of this paper has found the magnificent project by Jan Amos Komenský (1592–1670) entitled, »A Universal Dissertation on the Improvement of Human Issues«, which is also future-oriented, to be teeming with incentive.

The author would like to single out the following: the teleological approach, the axiological approach, the unity of cognitive and value-related components of life, integral child-rearing and education: all are in the function of humanization and must be incorporated into the process of a universally human improvement of the future — these are permanent values and also unavoidable guidelines for the universal »improvement of human issues« in the 21st century and the third millennium.

Key words: child-rearing and education, values, ethicality, personality, betterment of the future

(Translated by: Ante Vukasović)